

Kennis over rivieren moet stromen

Het deskundigenteam Rivierengebied heeft een preadvies laten opstellen waarin staat welke kennis er is over het beheer en het herstel van rivier-natuur. Echt natuurlijk functionerende rivieren zullen we in Nederland nooit meer terugkrijgen omdat daarvoor andere maatschappelijke belangen zoals scheepvaart, waterafvoer, stedelijke ontwikkeling en landbouw te groot zijn geworden. Toch is het mogelijk om de Nederlandse rivieren zo in te richten en zo te beheren dat ze, ondanks die andere belangen, ecologisch een stuk interessanter worden.

Rivieren zijn van nature dynamische systemen. Uiterwaarden overstroom en vallen weer droog. Zand en slib worden afgezet en weer afgevoerd. De gebieden hebben daarvoor allerlei hoogteverschillen zoals stroomruggen, komgronden en rivierduinen. Er wordt bovendien klei gewonnen, grind en zand. En ondertussen zijn er langs de rivieren tal van natuurherstelprojecten. Kortom, een dynamisch geheel! Maar om al die menselijke activiteiten en natuurlijke processen in goede banen te leiden, is het belangrijk om op grond van de juiste achtergrondinformatie te handelen. In het preadvies Rivierengebied is de huidige kennis in een overzicht bijeen gebracht en zijn kennisvragen opgesteld die beantwoord moeten worden om natuurherstelprojecten nog beter te kunnen uitvoeren.

Leren van uitgevoerde projecten

Ten eerste wil het deskundigenteam een goed overzicht krijgen van de effecten van uitgevoerde herstelprojecten. Te vaak zijn projecten uitgevoerd zonder monitoring vooraf

of achteraf. En als er dan al de effecten worden onderzocht, blijft het meestal bij het registreren van de veranderingen. Een analyse van wat er nu precies is gebeurd en waarom, blijft meestal achterwege. Terwijl daar nu juist heel veel kennis opgedaan kan worden. Met een goede analyse kan die kennis namelijk ook gebruikt worden bij het opstellen van nieuwe herstel- en inrichtingsplannen. Want, zo schrijft het

deskundigenteam, over wat bestaande projecten hebben opgeleverd en wat in dit verband wel en niet werkt (inrichtingsconcepten, begrazingsvormen en de werking van hydromorfologische processen) bestaat bij beheerders, overheden en uitvoerders een forse informatieachterstand. Dus behalve het onderzoeken wat de projecten in het verleden hebben opgeleverd, is het ook van belang dat de informatie daarover bij de juiste mensen terecht komt.

Erosie en sedimentatie

Overal in het rivierengebied zullen de komende jaren rivierverruimingsprojecten worden uitgevoerd. In verband met veiligheid en omwille van een natuurlijker rivierlandschap,
> lees verder op bladzijde 4

Natuurontwikkeling en rivierverruiming langs de Nederrijn

OBN haalt mossen en korstmossen uit de vergetelheid

Bij herstelmaatregelen in natuurgebieden is vaak nauwelijks aandacht voor de 500 soorten mossen en de bijna 900 soorten korstmossen die in Nederland voorkomen. En dat terwijl er uit de lange Rode lijsten blijkt dat er meer dan voldoende reden is om wel aandacht hieraan te schenken. Bovendien blijken de tot nu toe uitgevoerde herstelmaatregelen tot op heden weinig soelaas te bieden voor (korst-) mossen. Daarom heeft O+BN een onderzoek laten uitvoeren om na te gaan wat hiervoor de belangrijkste oorzaken zijn en of aanpassing van de beheermaatregelen zou kunnen leiden tot een herstel van mossen en korstmossen.

foto Kina/Christophe Brochard

Het resultaat van het onderzoeksproject over mossen en korstmossen is een lijvig rapport met daarin zeer gedetailleerde informatie over het voorkomen van mossen en kortmossen in de verschillende biotopen. Daaruit blijkt dat vooral het Droog zandlandschap, het Duin en kustlandschap en het Heuvellandschap rijk zijn aan karakteristieke soorten. Maar overal hebben de mossen en korstmossen te lijden onder de verzuring, vermesting en verdroging. De verzuring en de toxische effecten

door zwaveldepositie zijn overal weliswaar verminderd, en dat heeft ook op veel plaatsen geleid tot een spectaculaire groei van enkele soorten, maar over het algemeen is het nog steeds erg slecht gesteld met de mossen en korstmossen. Zeker omdat de vermesting vaak ook nog eens een verzuuring van de vegetatie tot gevolg heeft wat weer leidt tot een nog slechter vestigingsklimaat voor de (korst-) mossen.

Ideale vestigingsmilieu

Door middel van een aantal specifieke maatregelen is er gelukkig wel vooruitgang te boeken. Zo vinden de onderzoekers dat het in ieder geval van belang is om voorafgaand aan beheer- en inrichtingsmaatregelen zorgvuldig in beeld te brengen welke actuele waarden aanwezig zijn. Dit is vooral belangrijk in oude heiden, bossen en schraallanden omdat zich daar in de loop der tijd vaak zeer waardevolle populaties hebben weten te vestigen. In het bosbeheer weten inmiddels veel beheerders wel het belang in te schatten van dood liggend en staand hout en wortelkuilen. Dat is dan ook een van de redenen dat het bosbeheer de laatste jaren drastisch is veranderd. Het bos wordt niet altijd zomaar meer 'opgeruimd'. Minder bekend is dat boomsoorten die weinig humus produceren een veel beter milieu opleveren voor een goed ontwikkelde vegetatie van mossen en korstmossen.

Noordhellingen

Daarnaast is het nodig dat beheerders meer te weten komen over het belang van met name het microreliëf, vinden de onderzoekers. Juist de hele kleine milieus, en dat kunnen al verschillen zijn in hoogte, bodemtextuur of expositie ten opzichte van de zon of de wind, zijn belangrijk voor (korst-) mossen.

Zeker grote en kleine noordhellingen kunnen heel bijzondere en bedreigde levermossen en bosveenmossen herbergen als ze voldoende strooisel- en schaduwvrij blijven. Als je dat niet weet, dan maai, plag of chopper je als beheerder zonder dat je het weet die natuurwaarden weg. De gebieden waar die hele kleine verschillen in standplaatsen zijn verdwenen, worden vaak vrij snel gekoloniseerd en gedomineerd door een klein aantal triviale soorten. En het herstel van het microreliëf is vaak niet meer mogelijk dus is het heel belangrijk om vooraf heel goed te inventariseren of er standplaatsen van zeldzame mossen of korstmossen aanwezig zijn.

Dijken

Een onderwerp waar in het herstelbeheer al helemaal weinig aandacht voor is, zijn de verhardingen, de paden, onverharde wegen, oude dijken, stenen muurtjes. Juist dit soort elementen zijn vanuit oogpunt van natuurwaarden ogenschijnlijk niet zo interessant en die verdwijnen dan ook regelmatig. Maar juist verweerde stenen gebouwen of bunkers kunnen vaak prachtige locaties zijn voor de mossen. Echter bij het onderhoud en herstel van bijvoorbeeld zeedijken en oude muren wordt nog te weinig rekening gehouden met het feit dat juist de oudere delen heel rijk kunnen zijn aan karakteristieke (korst-) mossen. Natuurbeheerders ruimen die stenige elementen doorgaans liever op omdat ze een meer natuurlijke ontwikkeling van een gebied in de weg zouden staan.

Het preadvies Mossen en korstmossen is samengesteld door Rienk Jan Bijlsma van Alterra en vele andere wetenschappers. Het rapport is te bestellen bij de directie Kennis onder vermelding van rapportnummer 2008/dk104-O

Natuurherstel: van standplaats tot landschap

De verbreding van het O+BN pakt goed uit voor beheerders. Dat bleek tijdens het O+BN-symposium in november. Aan het woord kwamen diverse deskundigen uit wetenschap en beheer die vertelden hoe het onderzoek zich de afgelopen twee jaar heeft verbreed van standplaatsniveau naar landschapsschaal. Het leidt tot meer begrip van processen en effectiever beheer van terreinen.

In 2006 is het O+BN verbreed naar landschapsschaal en de deskundigenteams zijn opnieuw ingedeeld naar de verschillende landschapstypen. Veel maatregelen in het veld bleken namelijk effectiever als ze in een groter verband werden genomen of in combinatie met maatregelen in aangrenzende terreinen. Belangrijk voorbeeld zijn hydrologische maatregelen: die zijn vaak hard nodig maar alleen effectief als ze worden uitgevoerd op een veel groter oppervlak dan alleen het natuurterrein zelf. Ook maatregelen voor fauna blijken in de praktijk vooral effectief als ze op landschapsschaal worden genomen. Veel bedreigde planten en dieren blijken zich juist thuis te voelen in overgangen van zuur naar basisch of van droog naar nat. Een ven herstellen is bijvoorbeeld veel effectiever als ook de omliggende heide, de naaldbossen of de duinen worden betrokken in het herstel. Want de planten of dieren houden zich niet aan de kunstmatige grenzen van de verschillende landschapstypen. Daarom is, zo luidde een van de kernboodschappen op het symposium, natuurherstel altijd maatwerk. Vanuit de eigenschappen van de bedreigde soorten kan worden nagegaan hoe verdroging, verzuring of vermessing knelpunten hebben veroorzaakt voor bedreigde soorten en hoe deze kunnen worden opgeheven met beheermaatregelen.

Externe werking

Naast de inhoudelijk bijdragen over natuurherstel hield Mariken Fellingner van de directie Kennis nog een pleidooi om bij het opstellen van Natura 2000 beheerpannen vooral gebruik te maken van de omvangrijke kennis die is opgedaan in het O+BN-netwerk. Volgens Fellingner werken de werelden van O+BN en Natura 2000 nog veel langs elkaar heen en blijft veel kennis ongebruikt liggen. “En dat is opmerkelijk want zowel het O+BN als Natura 2000 hebben in feite dezelfde doelstellingen.” Juist de kennis op landschapsschaal kan heel behulpzaam zijn bij het opstellen van de beheerplannen waarin nadrukkelijk ook aandacht moet zijn voor bijvoorbeeld de externe werking van Natura 2000-gebieden op de omgeving. In een beheerplan moet namelijk staan welke invloeden van buiten het natuurgebied zijn toegestaan en welke niet. Daarvoor is gedegen kennis nodig van processen en landschappen, meent Fellingner.

Twee werelden

Die kennis is er voor een groot deel, maar wordt nog niet voldoende gebruikt. Fellingner: “Natuurlijk zie je vaak dat er bij O+BN andere mensen betrokken zijn dan bij Natura 2000. Dan is het een kwestie van mensen bij elkaar brengen. Ik heb zelfs voorbeelden waar dezelfde mensen betrokken waren bij zowel O+BN als Natura 2000 maar toch zelf nog niet de link hadden gelegd en dus geen gebruik hadden gemaakt van de expertises uit de twee werelden. Gelukkig heb ik ook al een paar voorbeelden gezien, zoals het Binnenveld bij Wageningen en Ede en het Bargerveen waar de koppeling wel al nadrukkelijk is gelegd. In het laatste voorbeeld hebben de mensen die het beheerplan Natura 2000 moeten opstellen advies ge-

vraagd daarover aan het deskundigenteam Natura 2000”.

Levend netwerk

Sluitstuk van het symposium was de bijdrage van secretaris-generaal van het ministerie van LNV, André van der Zande. Het was een beladen bijdrage omdat juist in de begroting de post voor de effectgerichte maatregelen geschrapt is voor na 2009 en een korting van een kwart toe wordt gepast op het budget van 2009. Geen prettige mededeling aan de 700 deelnemers aan het OBN-symposium. Ondanks de aangekondigde bezuiniging op EGM, bevestigde de Van der Zande de waarde van het OBN en EGM-achtige maatregelen. De sterkte combinatie van het OBN onderzoek en de uitvoering van EGM maatregelen heeft tot nu toe al veel opgeleverd en juist ook de opschaling van standplaats naar landschapsschaal is volgens Van der Zande een belangrijke volgende stap. En ook het feit dat er vandaag 700 deelnemers zijn laat zien dat het gelukt is om een goede koppeling te leggen tussen onderzoek, onderwijs, beleid en beheer. Een echt levend netwerk is het O+BN geworden.

Provincies

Toch vindt Van der Zande het een weloverwogen besluit van LNV om te stoppen met het EGM, en staat hij er nog steeds achter. Belangrijkste argument daarvoor is dat hij vindt dat EGM eigenlijk bij de provincies zou thuis horen. Zij beheren immers sinds twee jaar ook het geld van het Programma Beheer. De EGM-subsidie zou daarom ook bij de provincies thuis horen. Beheerders en onderzoekers kijken nu steeds meer op landschapsschaal en dat zouden we ook moeten doen bij de financiering van het natuurbeheer. Het beheer en het herstel zijn nu vaak niet efficiënt genoeg. Te vaak

wordt met EGM een duur herstelproject uitgevoerd en nauwelijks bekeken of het misschien beter is om ook het omliggende gebied bij het natuurgebied te betrekken. Terwijl het soms veel efficiënter, zowel financieel als ecologisch, om het hele gebied onder handen te nemen. Maar die afweging maakt nu niemand omdat de financiële instrumenten niet gekoppeld zijn. Dus is het veel beter om EGM en het Programma Beheer allebei bij de provincies onder te brengen, vindt Van der Zande.

Bezuinigingen

Hoe een en ander dan geregeld moet worden, weet Van der Zande nog niet, maar hij heeft goede hoop dat de provincies dit vanaf 2010 oppakken. Veel deelnemers aan het symposium zijn daar nog niet zo van overtuigd en tekenden dan ook een petitie waarin de Tweede Kamer wordt gevraagd om de bezuinigingen op EGM terug te draaien. Want hoewel ze de inhoudelijke motivering van Van der Zande wel kunnen volgen, vrezen ze toch dat het misschien bij de bezuinigingen blijft en er uiteindelijk ook geen extra geld naar de provincies gaat en het dus grotendeels zal zijn afgelopen met de effectgerichte maatregelen.

vervolg van bladzijde 1

zullen de uiterwaarden en het rivierbed worden verbreed, vergraven en verdiept. Echter, je kunt een riviersysteem als beheerder wel precies volgens eigen plan gaan inrichten maar ondertussen zullen de natuurlijke processen ook doorgaan en zullen water, zand en grind 'hun eigen plan' trekken. Deze hydromorfologische processen zoals erosie en sedimentatie zijn vaak nog te onvoorspelbaar en er kan daarom in de plannen te weinig rekening mee worden gehouden. Behalve onderzoek naar de hydromorfologische processen zelf, is het volgens het deskundigenteam ook op dit onderwerp van belang om te starten met een inventarisatie van de werking van hydromorfologische processen in een aantal gebieden waar deze processen de laatste 10-15 jaar meer vrijheid hebben gekregen.

Begrazing en veiligheid

Van een andere orde is de aanbeveling van het deskundigenteam om ook meer te weten te komen over de relatie tussen veiligheid en natuur. Tot op heden lijken beide doelstellingen elkaar vaak mooi aan te vullen bij rivierverruimings-

projecten, maar beheerders krijgen steeds vaker te kampen met vragen over hoe om te gaan met het terugzetten van successie ter bevordering van de hoogwaterveiligheid. Onderzoek naar in hoeverre de normen van Rijkswaterstaat nog aansluiten op de doelstellingen vanuit natuur, zeker in relatie tot de doelstellingen vanuit Natura 2000, is van belang om meer helderheid te creëren. En tot slot op het schaalniveau van het terreinbeheer overheersen in de praktijk vragen over de omgang met begrazing. Wat zijn de verschillen tussen begrazingsvormen en wat is de relatie tussen begrazing en bosontwikkeling en de terugkeer van soorten? Er is behoefte aan een beter onderbouwde effectanalyse van verschillende begrazingsvormen. Daarnaast zou praktijkkennis over verschillende begrazingsvormen uit recente veldstudies actiever uitgedragen kunnen worden.

Het preadvies Rivierengebied, Trends, knelpunten en kennisvragen uit het rivierengebied is geschreven door Bart Peters van bureau Drift. Het rapport is te bestellen bij de directie Kennis onder vermelding van rapportnummer 2008/dk093-O

colofon

De Nieuwsbrief OBN is een uitgave van de directie Kennis van het Ministerie van LNV. Een pdf-versie van deze nieuwsbrief is op te vragen bij a.m.p.de.wee@minlnv.nl.

Redactie & fotografie
Geert van Duinhoven

Redactie-adres
Directie Kennis
Postbus 482, 6710 BL Ede
t 0318 822 500

Vormgeving
Jelle de Gruyter
Grafisch Atelier Wageningen

Druk
Senefelder Misset, Doetinchem

